

Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinin Telif Sebepleri

Copyright Reasons of Ancient Anatolian Turkish Medical Texts

Nuray Demir Öztürk¹

ÖZ

Türk dilinin tarihi seyri içinde yazılmış eserlerin konuları, müellif ve mütercimleri, ne zaman kaleme alındıkları, Türk dilinin hangi dönemine ait oldukları kadar kaleme alınış sebepleri de eserleri değerlendirmek bakımından önemlidir. Genellikle eserlerin mukaddimelerinde yer alan sebab-i telif kısımları bize eserlerin neden yazıldığıyla ilgili bilgiler verir. Bu kısımlarda müellif veya mütercimler kendileri ve eser hakkında bilgi verirken onları eser yazmaya teşvik eden unsurlardan da bahsedebilirler. Eserlerin sebab-i telif kısımlarından edinilecek bilgiler doğrultusunda eserlerin ortaya çıkmasında etkili olan unsur/unsurlar öğrenilebilir. Bu unsurlar hakkında bilgi edinmek aynı zamanda müellif ve mütercimin yaşadığı toplum ve o toplumun dini, sosyal, kültürel ve bilimsel durumu hakkında da aydınlatıcı olabilmektedir. Müellif ya da mütercimlerin eserlerini meydana getirmelerinde birçok sebep etkili olmuş olabilir. Bu sebepler topluma faydalı olmayı istemek, dünyada adının anılmasını sağlayacak bir eser bırakmak gibi şahsi olabileceği gibi, bir hâminin isteği ve yönlendirmesiyle eser yazmak, bir devlet büyüğüne eseri sunmak gibi dış etkenlerden de kaynaklanabilir. Çalışmamızda, Türk edebiyatında sebab-i telifi olan türlerden kısaca söz edilecek ardından Eski Anadolu Türkçesinde yazılmış tıp metinlerinin sebab-i telifleri konularına göre ayrılarak ele alınacak, eserlerin ne gibi sebeplerle meydana getirildiği tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sebeb-i telif, Eski Anadolu Türkçesi, tıp metinleri, müellif, mütercim

ABSTRACT

The subjects, authors, and translators of the works written in the historical course of the Turkish language, when they were written, the period of the Turkish language as well as the reasons for their writing are important to evaluate these works. The reasons for copyright are usually included in the introductions of the works and tell us why the works were written. In these parts, the authors or translators cite factors encouraging them to write while giving information about themselves and the work. In line with the information to be obtained from the copyrighted parts of the works, we can know the elements needful in the emergence of these works. Obtaining information about these elements can help us understand the society in which the author and translator live and the religious, social, cultural and scientific aspects of that society. Many reasons may have been involved in

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nuray Demir Öztürk (Dr.),

Şehit İlhan Varank Fen Lisesi, İstanbul, Türkiye

E-posta: demirinurayozturk@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4751-9056

Başvuru/Submitted: 15.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

26.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

01.10.2021

Kabul/Accepted: 08.10.2021

Online Yayın/Published Online: 22.11.2021

Atfif/Citation: Demir Öztürk, Nuray. Eski Anadolu

Türkçesi Tıp Metinlerinin Telif Sebepleri. *İslam*

Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 12/1,

(Mart 2022): 217-233.

<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.995692>

creating the works of authors or translators. These reasons can be personal, such as wanting to be useful to the society and leaving a work that will make his name known in the world, or external, such as writing a work with the request and direction of a patron or presenting the work to a statesman. In our study, the types of copyright in Turkish literature will be briefly mentioned, then the medical texts written in Old Anatolian Turkish will be discussed by separating them according to their subjects, and the reasons for the creation of the works will be determined.

Keywords: Reason for copyright, Old Anatolian Turkish, medical texts, author, translator

EXTENDED ABSTRACT

Many works have been written in the historical course of the Turkish language. It is very important to know those who wrote these works and why and when they were written (language features). The reasons for copyright, which are usually in the introductions of the works, give us information about why the work was written. In these parts, the authors or translators often talk about the factors encouraging them to write while giving information about themselves and their works. Added to the information obtained from the copyright, the source of motivation effective in the emergence of the work will be known. Learning this will reveal the factors that are effective in the cultural and scientific development of a nation. Many reasons may have been effective in the author's or translators' desire to produce a work. Some of the reasons could be desiring to be useful, leaving a work for fame, criticizing what was written before him, writing a work under divine inspiration, thinking of translating the book, writing a work at the request and direction of a patron, and wanting to present his work to a statesman. Apart from these reasons, there are also works that do not mention the reason for copyright and those that give the reason for copyright through other researches. In this article, we will briefly mention the types of copyright in Turkish literature, namely masnavi, dibace of the composed divans, munseats, shehregizs, and Ottoman chronicles, discuss the reasons for the copyrights of medical texts written in Old Anatolian Turkish by separating them according to their subjects, and subsequently detect the reasons for the creation of the works delivered.

We examined the reasons for copyright in the books named *Tuhfe-i Mübarizi* and *Hulasa* written by Hekim Bereket, *Edviye-i Müfredde* by İshak bin Murad, the works of Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî named *İlyâsiyye*, *Mürşid*, *Kemaliyye* and *Sultaniye*, the works of Hacı Pasha called *Müntahab-ı Şifâ* and *Teshil*, *Translation of Kâmilü's-Sinâ'a* whose translator is unknown, Abdü'l-vehhâb Bin Yûsuf İbn Ahmed El-Mârdanî's *Kitâbu'l-Müntehab fi'l-Tıbb*, Ibn Sharif's *Yâdigar*, Mü'min ibn Mukbil Sinobî's *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr*, İbn Baytar's *Müfredât*, Ahmedî's *Tervihü'l-Ervâh*, Ahmed-i Dâî's *Terceme-i Tıbb-ı Nebevî* and Tutmacı's *Tabiatname*. The motivational factors that are effective in the copyrighting of the works were found in the other sixteen works mentioned except one. In addition, the author felt the need to explain these motivational sources in order to reveal the value and power of his own work. The most common reasons for authors or translators who wrote works in the Old Anatolian Turkish period to write their own works were the encouragement of a statesman or to have an

important work translated into Turkish. Another reason is to lead the society with their writings, and to help people in places with no physician. In summary, they seek to be seen and be useful, and prompted by a patron, the authors or translators desire to present their works written or translated. It has been seen and understood that patronage is an important issue in copyrighting works. This is because only four of the medical works examined do not include the name of a statesman, sultan or brain, while the others contain the name of a statesman mentioned as an incentive or a gift. This tells us how resourceful statesmen, gentlemen, and sultans were in the creation of medical works in the Anatolian field, how high the value given to science was, and how much the physicians and authors were supported by the executive heads. People such as Aydınoğlu Umur Bey, Mübarizü'd-devle and'd-din were influential in writing and translating many works. Looking at the works presented to II. Murad and one of his viziers, Umur Bey, we see the role played by the sultan and the statesmen in protecting and patronizing scholars. In fact, we see how important the works written in the field of medicine, and those written on religion, politics, and literary subjects, are in the acceleration of scientific activities of the Turks living in Anatolia and the advancement of their cultural and linguistic activities. This helped to illuminate many dark points. Further studies and examination of texts will help to better understood how medicine developed in Anatolia and the actors of this development.

Giriş

İslâmî kültür dairesinde kaleme alınmış herhangi bir eser incelenirken esere çeşitli sorular yöneltilir. Bunlar eserin kim tarafından yazıldığı ya da tercüme edildiği, yazılış tarihi ve yeri, kaynakları, manzum mu yoksa mensur mu olduğu, hangi saiklerle yazıldığı ve eseri telif ve tercüme edenin özellikleridir; bu gibi soruların cevaplandırılması ise eserin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Bu katkının önemli bir parçasını eserin neden yazıldığı ile ilgili soruların cevaplandırıldığı kısım olan sebep-i telif oluşturur. Sebeb-i telif, bir eserin meydana getiriliş gerekçesini ifade etmede kullanılan bir terimdir. Kelimelere ayrı ayrı bakıldığında ise *telif* “eser yazma”¹ *sebeb* “bir şeyin yapılmasını gerektiren şey”² anlamına gelir.

Eserlerin telif sebeplerini yazmak genel olarak müellif ve mütercimlerin benimsediği bir husustur.³ Türk edebiyatında sebep-i telif denilince ise akla ilk olarak mesnevîler gelmektedir. Bunun sebebi, mesnevîlerde sebep-i telifin hiç ihmal edilmemesi ve mesnevîlerin giriş kısımlarının besmele, tevhid, münacat, naat, miraciyye, mucizat, dört halifeye övgü, padişaha ve devlet büyüğüne övgü ve sebep-i teliften oluşmasıdır.⁴ Şairler mesnevîlerinde telif sebeplerini açıklarken ilmî ve edebî bir üslup benimseyerek bu kısımlarda neden, niçin ve nasılların cevaplarını verirler.⁵ Ancak sadece mesnevîlerde değil, başka konularda yazılmış manzum veya mensur eserlerde de sebep-i telif meselesi karşımıza çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse, müretteb divanlarda şairler çeşitli manzumeleri bir araya getirme gerekçelerini dîbâcelerinde menfaat sağlamak, menfaat ümidi olmayıp yakın çevrenin teşviki gibi nedenlere dayandırdıklarını anlatmışlardır. Yine tezkirelerin mukaddimelerinde yazarlar hangi gerekçeyle eserlerini kaleme aldıklarını ifade etmişlerdir. Türk edebiyatına mahsus türlerden şehrengizlerde de sebep-i telif bulunmakta, hatta bazılarında, konuya doğrudan telif sebebinin açıklanmasıyla girilmektedir.⁶ Edebiyat tarihimizin önemli kaynaklarından münşeatlarda da sebep-i teliflere rastlanır.⁷ Osmanlı kronikleri de besmele, hamdele, salvele, dönemin hükümdarına övgü ve dua ile başlar. Sonra sırasıyla müellif veya mütercim kendini tanıtır, eserinin ismini söyler ve eserini telif etme sebebini açıklar.⁸

- 1 İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde: Misalli Büyük Türkçe Sözlük (O-Z)*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006), 3/3099.
- 2 Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (O-Z)*, 3/2699-2670.
- 3 Mehmet Akkuş, “İmam Birgivi'nin Eserlerini Telif Sebebi”, *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, (Balıkesir 2009), III/350.
- 4 Rifat Kütük-Lokman Turan, “Mesnevîlerin sebep-i telif ve hâtıme bölümlerini Türk edebiyatı tarihi kaynağı olarak okumak”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI, Mesnevî: Hikâyenin Şiiri*, Haz: Hatice Aynur, (İstanbul: Turkuaz Yay., 2011), 224.
- 5 Gönül Ayan, “Anadolu Sahasında Yazılan Bazı ‘Yusuf u Züleyha’ Mesnevîlerinde Sebeb-i Telifler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 (Spring 2009), 229.
- 6 H. İbrahim Haksever, “Münşeat Mecmualarında ‘Sebeb-i Telif’”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1999), 55-56.
- 7 Haksever, “Münşeat Mecmualarında ‘Sebeb-i Telif’”, 64.
- 8 Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Kroniklerinde ‘Sebeb-i Telif’ler Üzerine”. *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 71 (2020), 146.

Esasen sebab-i telif ve hâtime bölümleri İslam medeniyetinin kitap tertibi içinde gelenekselleştirdiği bölümlerdendir. Bu bakımdan manzum ya da mensur olsun bu medeniyet dairesi içinde neşet eden hemen her eserde sebab-i telif ve hâtime bölümlerinin görülebileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.⁹ Meseleye farklı bir açıdan bakıldığında ise, müellif veya mütercim geleneğin baskısına karşı kendini övmek ve rakiplerinden farklı olduğu yönlerini ortaya koymak amacıyla sebab-i telif kısmını kullanır. Bu kısımdan yararlanırken de bazı kurmaca anlatılara başvurur.¹⁰ Örneğin, müellif/mütercim eserinin yazımında Allah'tan yahut bir şeyhten manevî bir işaret aldığını söyler böylece eserin değeri manevî işaretin yönü doğrultusunda değer kazanır. Ayrıca müellif veya mütercimler eserlerini bir devlet büyüğünün, beyin yahut padişahın arzusu üzerine kaleme alır ya da eserlerini doğrudan onlara ithaf eder. Bu da müellif veya mütercimin eserinin değerini artırmayı amaçladığını gösterir.

Edebî metinlerin sebab-i telif kısımları bir eserin edebiyat tarihi içinde konumlandırılmasında ve değerinin anlaşılmasında yardımcı olurken tıp metinleri ve dolayısıyla bilimsel metinlerin sebab-i teliflerinin incelenmesi bu metinlerin bilim tarihi açısından değerlendirilmesinde katkı sağlayacaktır. Anadolu sahasında üretilen tıp metinlerinin kim ya da kimler için yazıldığı, yazılırken hangi etmenlerin rol oynadığı, bir müellifi ya da mütercimi eser telif etmeye yönelten sebeplerin neler olduğunu bilmek Anadolu sahasında bilimin nasıl geliştiğini anlamada yol gösterici olacak ve ayrıca bilim dilinin Türkçeleştirilmesinde etkili olan kişilerle olayları anlamada kolaylık sağlayacaktır.

Bu makalede sebab-i teliflerinden söz edeceğimiz metinler Eski Anadolu Türkçesi döneminde (XIII-XV. yüzyıllar) tıp konusunda kaleme alınmış manzum ve mensur eserlerdir. Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda bahsi geçen metinler neşredilmiş ya da farklı konularda ele alınmışlardır ancak söz konusu döneme ait tıp metinlerinin sebab-i telifleriyle ilgili müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde çeşitli konularda kaleme alınmış pek çok eser bulunmaktadır ancak çalışmanın konusunu tıp metinleri oluşturduğundan aşağıda ismi zikredilen eserlerle araştırmaya sınır çizilmiştir. Hekim Bereket'in yazmış olduğu *Tuhfe-i Mübârizi*¹¹ ve *Hulâsa*¹² isimli kitapları, İshak bin Murad'ın *Edviye-i Müfredi*'si¹³, Muhammed

9 Kütük-Turan, "Mesnevîlerin sebab-i telif ve hâtime bölümlerini Türk edebiyatı tarihi kaynağı olarak okumak", 225.

10 Tuba Işınsoy Durmuş, "‘‘Mısır-ı Hünerde Kendüyi Satmak Gerek Kişi’’: Tezkire Önsözleri, Divan Dibaceleri ve Sebeb-i Teliflerde Sanatçı Kendisini Nasıl ‘Satar’?’, *Bilig*, 57 (Bahar 2011), 72.

11 Binnur Erdağı Doğuer, *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizi Metin-Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013).

12 Binnur Erdağı Doğuer, *Hekim Bereket Hulâsa Metin-Sözlük*, (Ankara: Ürün Yayınları, 2013).

13 Mustafa Canpolat – Zafer Önler, *İshâk Bin Murâd Edviye-i Müfredi*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016)

bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin *İlyâsiyye*¹⁴, *Mürşid*¹⁵, *Kemâliyye*¹⁶ ve *Sultânîyye*¹⁷ isimli eserleri, Hacı Paşa'nın *Müntahab-ı Şifâ*¹⁸ ve *Teshîl*¹⁹ isimli eserleri, mütercimi bilinmeyen *Kâmilü's-Sinâ'a Tercümesi*²⁰, Abdü'l-vehhâb bin Yûsuf bin Ahmed el-Mârdânî'nin *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb*²¹, İbn Baytar'ın *Müfredât*²², İbn Şerîf'in *Yâdigâr*²³, Mü'min ibn Mukbil Sinobî'nin *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr*²⁴ adlı eseri, Ahmedî'nin *Tervihü'l-Ervâh*²⁵, Ahmed-i Dâî'nin *Terceme-i Tıbb-ı Nebevî*²⁶, Tutmacı'nın *Tabî'atnâme*'sinin²⁷ sebep-i telif kısımları incelenmiş ve mütercim yahut müelliflerin eser yazma sebepleri aşağıda sıralanmıştır:²⁸

1. Bir Devlet Adamının ya da Büyüğün Yönlendirmesiyle

Anadolu sahasında telif veya tercüme edilen ilk tıp eserlerinde bir hâminin varlığı önemlidir. Bu kişi bir devlet adamı, bey ya da padişah olabilir. Mukaddimelerde *bi-resm*, *bi-işareti*²⁹ gibi ifadeler ise eserin bir hâmi için yazıldığını gösterir.

Anadolu'da yazılmış ilk tıp kitabı olarak kabul edilen ve yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XIII. yüzyılın başı veya XIV. yüzyıla ait olduğu düşünülen *Tuhfe-i*

- 14 Nuray Demir Öztürk, "Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin 'İlyâsiyye' İsimli Tıp Eserinin İncelenmesi". *İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı II*, (Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Mart-Nisan 2019), 598-625.
- 15 Ali Haydar Bayat- Necdet Okumuş, *Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî Mürşid [Göz Hastalıkları]*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004).
- 16 Muhammet Yelten, *Şîrvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993).
- 17 Ferhat Kurban, *Şîrvanlı Mahmud Sultânîyye (Giriş-Metin-Sözlük)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 1990).
- 18 Zafer Önler, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990).
- 19 Onur Yıldırım, *Et-Teshîl Fi't-Tıbb (Kitâb-ı Teshîl-i-Mevlanâ Şemseddin) (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2010).
- 20 Anıl Çelik, *Terceme-i Kâmilü's-Sinâ'a (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Türk Dili Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, 2014).
- 21 Ali Haydar Bayat, *Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb (823/1420) İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım*, (İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2005).
- 22 Yasemin Yıldız, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr (Giriş-İnceleme-Metin Dizin)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2016).
- 23 Orhan Sakin vd., *Tabîb İbn-i Şerîf Yâdigâr 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, (İstanbul: Geleneksel Tıp Derneği, 2017).
- 24 Mehmet Ünal Şahin, *Mü'min bin Mukbil Miftâhü'n-nûr ve Hazâinü's-Sürûr (Dil Özellikleri- Metin-Söz Dizini)*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 1994).
- 25 Osman Özer, *Tervihü'l-Ervâh I/A Giriş-İnceleme-Metin*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995).
- 26 Önder Çağırın, *Ahmed-i Dâî Tıbb-ı Nebevî İmla-Fonetik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin-İndeks ve Sözlük*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1992).
- 27 Yakup Karasoy, *Tutmacı Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme*, (Konya: Palet Yayınları, 2009).
- 28 Telif sebeplerinin başklandırılmasında bu makaleden yararlanılmıştır. Bkz. Şeyma Büyükkavas Kuran "Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 1/32 (Fall 2006)*, 174.
- 29 Adam Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, çev: Ali Benli-M. Cüneyt Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 120.

*Mübârizî*³⁰ Hekim Bereket tarafından kaleme alınmıştır.³¹ Hekim Bereket, eserinin mukaddime kısmında İbni Sinâ'nın *el-Kânûn* adlı kitabından bazı bölümleri seçerek düzenlediğini buna *el-Kânûn*'un ikinci cildinde bulunan otlar ve tedavilerle ilgili kısımları da alarak kaide ve fasıllara daire eklediğini ve daha önce hiç kimsenin yapmadığı şekilde bu kitabı oluşturduğunu anlatmıştır.³² Hekim Bereket, mukaddime kısmında kitabını telif etme sebebinden şu şekilde söz etmiştir, *Lübâbü'n-Nühâb* adını verdiği ve Arapça kaleme aldığı eserini hakkında olumlu sözler işittiği Hudavendigar Melikü'l-ümera Mübarizü'd-devle ve 'd-din'e sunmuştur,³³ tam olarak kim olduğu tespit edilememiş olan Mübarizü'd-devle ve 'd-din de “tıb sınaatından bir kitâb gerekidi ki anun mütalaasından bize bir fayide olayıdı”³⁴ demiş ve Hekim Bereket'in yazmış olduğu kitabı övmüştür. Ardından yine Mübarizü'd-devle ve 'd-din “Bu kitâbı Türkîye döndüreler şöyle kim ol dâyireler kamusu anda bile yazıla, yavlak hoş ola.”³⁵ ifadelerini kullanmış ve Hekim Bereket'ten açıkça kitabını Türkçeye çevirmesini istemiştir. Bu sözler üzerine Hekim Bereket “Kendözüme vâcib gördüm ki ol ulunun işâretin yerine getürdüm.”³⁶ diyerek *Lübâbü'n-Nühâb* adını verdiği Arapça kitabını Mübarizü'd-devle ve 'd-din'in emriyle ilk olarak Farsçaya ardından Türkçeye tercüme etmiştir. Ayrıca eserini, ulu kişi diyerek övdüğü Mübarizü'd-devle ve 'd-din'e hediye anlamına gelecek şekilde isimlendirmiş ve böylece eserini meydana getirmiştir.

Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî tarafından yazılan *İlyâsiyye* (muhtemel yazım tarihi 1403-1414) insan için faydalı olan taşlar, bitkiler ve hayvanlar hakkındaki muhtasar bilgilerden meydana gelmiştir. Eserden ilk olarak bahseden *Keşfu'z-Zunûn*'undaki³⁷ “Tıbbâ dâir Muhammed bin Mahmûd eş-Şîrvânî'nin *İlyâsiyye*'si. Muhtasar olup, Sultan İlyâs bin Muhammed bin Orhan

- 30 Ali Haydar Bayat, *Tuhfe-i Mübârizî*'yi Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitabı olarak kabul eder. Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, (İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2016), 274.
- 31 Mikail Bayram, Anadolu'da yazıldığı bilinen ilk Türkçe telif eser olduğunu ifade eder. Mikail Bayram, “Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi”, *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, 1996), 903.
- 32 Hekim Bereket, *Tuhfe-i Mübârizî*, Konya Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi 12049, 1b-2a; Doğuer, *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî*, 21-22.
- 33 Şehabeddin Tekindağ, eserin ilk sayfasındaki bilgiden hareketle Amasya Emiri Halifet Alp Gazi'ye yazıldığını savunur. Şehabeddin Tekindağ, “İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I.”, *Türkiyat Mecmuası*, XVI (İstanbul: 1971), 134; Mahmut Mesud Koman, eserin başındaki hat ile içindeki hattın uyuşmamasından dolayı ve Mübarizüddin unvanın diğer Anadolu emirlerine de verildiğini söyleyerek kendisine birçok telif ve tercüme eser yazılan Aydınoğlu Mübarizüddin Mehmed Bey olduğunu iddia eder. Mahmud Mes'ud Koman, “Tuhfe-i Mübârizî”, *Tıp Fakültesi Mecmuası*, 18/3 (İstanbul 1955), 701; Ali Haydar Bayat, Anadolu Türk beyliklerinden Aydınoğlu Mehmet beye sunulduğu zannedilmiştir dedikten sonra Alâeddin Keykübât'ın Amasya valisi Mübarizüddin Halifet Gâzî için tercüme edildiğini belirtmiştir. Bayat, *Tıp Tarihi*, 274.
- 34 Hekim Bereket, *Tuhfe-i Mübârizî*, Konya Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi 12049, 2a; Doğuer, *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî*, 21-22.
- 35 Hekim Bereket, *Tuhfe-i Mübârizî*, Konya Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi 12049, 2a; Doğuer, *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî*, 21-22.
- 36 Hekim Bereket, *Tuhfe-i Mübârizî*, Konya Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi 12049, 2b; Doğuer, *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî*, 21-22.
- 37 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Arapçadan Tercüme: Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 1/175.

adına [Arapça] te'lif etmiş, sonra onun emriyle [Türkçe'ye] tercüme etmiştir. Bir mukaddime ve on bâb üzere tertip edilmiş olup, ifadesi kötü sözleri rakıktır.” ifadesini kaydeden Paul Wittek'tir.³⁸ Ancak eserin orijinalinde Arapça yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin telif edilme sebebinden şu şekilde bahsedilmiştir:

“Bu kitâbı câhil âmiye vermeyeler ki âdemîleri helâk etmeye öndünki sultânlar bu kitâbı hâzîne de saklarlardı ve hâsekilerün hîleyle nüshasın aldılar ana degin bu zaîfun eline düşdi be-resm-i tuhfe-i mahdûmul-umerâ melceu'l-ulemâ ahmedu'l-halâyık mübârizu'l-âfâk vücûdı ilyâs beg bin mahmûd beg zâdehü ve azzama kılur hazretlerine türki dilince yazıldı.”³⁹

Şîrvânî bu kısımda, eserin cahil halkın birbirine zarar vereceği endişesiyle önceki sultanlar tarafından hazinede saklandığını ancak hasekilerin hîleyle bir nüshasını aldıklarını ifade etmiştir. Sebeb-i telif kısmında geçen *bi-resm-i tuhfe* ifadesinden anlaşılan odur ki eserini İlyas Bey'in emriyle Türkçeye tercüme edip ona hediye olarak sunmuştur.

Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin⁴⁰ yazmış olduğu bir diğer eser olan *Kemâliyye*'nin⁴¹ telif sebebi de ilgi çekicidir. Müellif mukaddime kısmında bundan şu şekilde söz etmiştir:

“Bursa'da türbedâr Şeyh Kemâle'd-dîn hazratlarıyla mülâkat olındı. Münâsabat ile mübârek cisimlerine ârız olanlardan bazı marazlar zikr itdiler. Biz dahı bir iki ilâc zikr itdük. Hâtırda durmaz bir kâğıda yazılsun diyü işârat itdiler, yazduk. Muhabbatları şevkiyâla bunca devâlar, şifâlar, garâyıb letâyıf cem itdük, tâ ki mübârek mizâclarına âzîm menfaat hâsıl ola, bizi hayr duâdan anmağa sebeb ola.”⁴²

Şîrvânî, Şeyh Kemaleddin ile konuşurlarken Şeyh'in vücudunda bulunan bazı hastalıklardan söz ettiğini ifade etmiştir. Ardından o da birkaç ilahtan bahsetmiş, Şeyh de bunlar akılda kalmaz diyerek Şîrvânî'den söylemiş olduklarını kitap haline getirmesini istemiştir. Şîrvânî, bu işaret doğrultusunda yazdığı kitabına Şeyh'in adını da vererek eserini meydana getirmiştir. Burada bir din adamının yönlendirmesiyle ki bu Şîrvânî'nin şeyhi de olabilir; bir tıp eserinin nasıl yazılabileceği görülmüştür.

Ziyaeddin Ebû Muhammed Abdullah bin Ahmed el-Endülüsî el-Mâlikî'nin *el-Câmi' li-müfredâtı'l-edviye ve'l-ağziye* adını verdiği bir tıp kitabı vardır. Tıp çevrelerince *Müfredât-ı İbn-i Baytâr* olarak bilinir. Eserin mukaddimesinde telif sebebi şu şekilde açıklanır:

“Sultânımız Umûr beg dâme tevfiuku ile'l-hayrât mâ dâme fi-bekaihî şöyle işâret olundu ki Müfredât-ı İbn-i Baytârı musannif tertibi üzerine türki dilince tercüme ola şol ki bizüm makdûrumuzdur taksîr kılmaduk bâkî özür kirâmü'n-nâs katında makbûldur”⁴³

Mütercimim açıkça belirtmiş olduğu üzere *Müfredât-ı İbn-i Baytâr* olarak bilinen eser Aydınoglu Umur Bey'in [ö. 1348] emriyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

38 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği: 13-15 inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev: Orhan Şaik Gökyay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986). 115-116.

39 Öztürk, “Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin ‘İlyâsiyye’”, 600.

40 Ali Haydar Bayat, Mahmûd bin Muhammed el-Mev'ûd Bedr-i Dilşâd'ın Şîrvanlı Mahmud'la karıştırıldığını ve *Kemâliyye*'nin ona ait olmadığını belirtmiştir. Bkz. Bayat - Okumuş, *Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî Mürşid*, 12-13.

41 Yelten, *Şîrvanlı Mahmud Kemâliyye*, 12.

42 Yelten, *Şîrvanlı Mahmud Kemâliyye*, 117-118.

43 Yıldız, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr*, 87.

Terceme-i Tibb-ı Nebevî Ahmed-i Dâî tarafından, Tifâşî'nin Arapça muhtasarı esas alınarak Türkçeye çevrilmiştir. Ancak Dâî tercümesinde mükerrer hadis rivayetlerini çıkarmış, kitabı düzenlemede bazı tasarrufları olmuştur. Eser, II. Murad'ın vezirlerinden Umur Bey'in emriyle hazırlanmış ve kendisine sunulmuştur.⁴⁴ Ahmed-i Dâî telif sebebini mukaddime kısmında şu şekilde açıklamıştır:

“bu kitâbun tercümesine ve te'lîfine ve tertîbine sebab-i bâ'îs olan Umur bin Temürtaş, iltimâs vechi birle işâret itdiler.”⁴⁵

2. Kendisinden Önce Yazılan Eserleri Beğenmeme

Kimi zaman da müellifler kendilerinden önce yazılmış olan kitapları değerlendirerek onlarda gördükleri yetersizliklere vurgu yapmışlar; kendi yazmış oldukları eserlerin üstün özelliklerini sıralamışlardır.

Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn Ahmed el-Mârdânî tarafından yazılan *Kitâbu'l-Müntehab fi'l-Tib* bir Osmanlı sultanına, Çelebi Mehmed'e sunulmuş ilk tıp eseri olma özelliğine sahiptir.⁴⁶ Eserin mukaddime kısmında müellif telif sebebini şu şekilde açıklamıştır:

“tıbbun mu teber kitâbları vardur 'Arabîdür yâ Pârisîdür ve Türkî dilince bir müfid kitâb yokdur, tâ kim Müslümânlar andan haz ve fâyide alalar ve derdlerine dermân bulalar. Ma'a-hazâ ki, Hallâku'l-berâya ve mu'tî'l-atâya bu za'yıf ve nahif bi-çâreye bu şerif 'ilmden nasîb olanı müyesser kılmış-idi. Pes diledüm kim tıbbun külliyyâtından ve cüz'iyâtından ve teşrîhlerün acâyiblerinden ve muâlecâtun garâyiblerinden ve mürekkebâtun mücerrebâtlarından ve müfredâtların müsta'melinden bu nefis hâşiyeleri üyürtleyem ve Türkî dilince terceme kılam.”⁴⁷

Bu kısımda Mârdânî, tıp için otorite sayılan kitapların ya Arapça ya da Farsça olduklarını söylemiş ve Türkçede halkın kullanabileceği faydalı bir kitabın olmayışından bahsetmiştir. Tıbbın bütününden ve bazı bölümlerinden, anatominin zor kısımlarından, ilaç tedavilerinden derlediklerini Türkçeye tercüme etmek suretiyle Sultan I. Mehmed'e (1413-1421) eserini sunmuştur. Mârdânî, kendisinden önce faydalı bir Türkçe tıp kitabı yazılmadığını söyleyerek bu alanda daha önce kaleme alınmış tıp kitaplarını üstü kapalı olarak eleştirmiş; otorite sayılan kitapların ya Farsça ya da Arapça olduğuna dikkat çekmiştir.

3. Topluma Faydalı Olması İçin

Hekimlerin bir eseri meydana getirirken topluma faydalı olmayı istemek, hekim bulunmayan yerlerde yazılan eserleri istifadeye sunmak, başka insanlar tarafından kolayca kullanılabilen faydalı, pratik bilgilere yer vermek karşımıza çıkan telif sebeplerindedir.

Hekim Bereket'in yazdığı ve kendi ifadesiyle “*risâle-i Mübârizî tasnifinden fârig oldum*”⁴⁸ diyerek *Tuhfe-i Mübârizî*'den hemen sonra kaleme aldığı *Hulâsa* isimli bir eseri daha vardır.

44 Çağırın, *Ahmed-i Dâ'î Tibb-ı Nebevî*, 19.

45 Çağırın, *Ahmed-i Dâ'î Tibb-ı Nebevî*, 404.

46 Ali Fuat Bîlkan, *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 331.

47 Bayat, *Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî*, 32-33.

48 Hekim Bereket, *Hulâsâ*, Paris Bibliothèque Nationale 171, 1b; Doğuer, *Hekim Bereket Hulâsa*, 23.

Bu eserin de mukaddime kısmında Hekim Bereket yazma sebebinden şu şekilde bahseder:

“Bir kitâb dahı düzem, kamu tıbb kitâblarınun fâyidesi ve kamu derdün sebebi nişâmı ve tedbîri ve dermânı anunıla biline. Sözi muhtasar ve fâyidesi dâyim ve eyirek ola.”⁴⁹

Bu sözlerden anlaşıldığına göre Hekim Bereket, bütün tıp kitaplarından aldığı bilgilerle hastalıkların sebebini, belirtisini ve tedavilerini kısa fakat faydalı bir biçimde yazma amacı taşıdığını ifade etmiştir. Hekim Bereket’in eserini Mübarizü’ d-devle ve’ d-din’e sunduğu ile ilgili bir bilgiye yer verilmezken Mübarizü’ d-devle ve’ d-din’in eseri cetvel tertibiyle düzenlemesi gerektiği yönünde tavsiyesine uyduğu görülür.

İshâk bin Murâd’ın⁵⁰ 1390 yılında Gerede kalesinde ve Arkut dağında yazmış olduğu *Edviye-i Müfrefe*⁵¹ isimli bir eseri vardır. Kendisi eserinin giriş kısmında, yazma amacını şu şekilde ifade etmiştir:

“bu ellerde bulunur ve dahı Türkî dilinde adı bilinür edviye-i müfrefeyi cem edüp beyâz içinde sevâda getüre. Mizâcından hâsıyyetinden ve menfaatinden ve mazarratından ve ıslâhı ve zararından Türk dilince şerh eyleye ta ki kalan dillerde bir nice kişilere âsânarak ola.”⁵²

İshâk bin Murâd’ın eserini yazma sebebi Türkçede adı bilinen ve bu topraklarda bulunur dediği müfret devaları bir araya getirmektir. Ayrıca bu müfret devaların, mizaç özelliklerine, menfaatine ve zararlarına değinilmiş, Arap harfleri sistemine göre düzenlenmiştir. İshâk bin Murâd’ın amacı toplumsal faydadan ziyade bitkilerin isimlerinin, faydalarının, zararlarının unutulup gitmesini engellemek ve kitabının kullanım kolaylığından ötürü herkes için faydalı olduğuna dikkat çekmektir.

Asıl adı Celâlüddin Hızır bin Aliyü’ l-Hattâb (ö. 1417) olan ve “Hacı Paşa” lakabıyla tanınan hekimin Türkçe yazdığı en önemli eseri *Müntahab-ı Şifâ*’dır; eser üç bölüme ayrılıp ilk bölümde tıp ilmi, ikinci bölümde tıbbın uygulaması, gıdalar, şerbetler ve tedaviler, üçüncü bölümde hastalıkların sebepleri, belirtileri ve ilaçlar anlatılmıştır.⁵³ *Müntahab-ı Şifâ*’nın mukaddime kısmında telif sebebinden Hacı Paşa şu şekilde bahseder:

“Diledüm ki tıbb ilminde bir muhtasar kitâb tasnif edem hıfz-ı sıhhat tarîkasın ve şol marazlar ki çok vâki’ olur, sebeplerin ve âlâmetlerin ve ilâcların beyân eyleyem kaçan ki bir yerde üstâz hekim bulunmasa bu muhtasarıla amel edeler.”⁵⁴

Bu sözlerden hareketle Hacı Paşa’nın kitabını telif etme sebebinin sıhhatin korunması ve hastalıkların sebebi, belirtisi ve ilaçları hakkında kısa bir kitap yazmak istemesi olarak düşünebiliriz. Ayrıca usta hekim olmayan yerlerde pratik bir şekilde kitaptan istifade edileceği de belirtilmiştir. Yazıldığı dönem koşulları düşünüldüğünde her yerde hekimin bulunmayışına karşın Hacı Paşa’nın aldığı bu önlem halk sağlığına verdiği önemi gösterir niteliktedir.

49 Hekim Bereket, *Hulâşâ*, Paris Bibliothèque Nationale 171, 1b.

50 Ali Haydar Bayat’a göre İshâk bin Murad, çağdaşı Hacı Paşa’ya göre kitabında dua, muska tıslımlara yer vermesiyle daha üstün bir bilim adamıdır. Bayat, *Tıp Tarihi*, 284.

51 Ali Haydar Bayat, Osmanlı beyliğinin bilinen ilk tıp kitabı olduğunu söyler. Bayat, *Tıp Tarihi*, 284.

52 Canpolat – Önlere, *Ishâk Bin Murâd Edviye-i Müfrefe*, 16.

53 Önlere, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I*, 3-5.

54 Önlere, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I*, 9.

Sinoplu Mü'min bin Mukbil'in yazmış olduğu *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr* II. Murad adına, İslam bilginlerinin eserlerindeki bilgilere ve şahsi gözlemlere dayanılarak yazılmış olan göz hastalıklarıyla ilgili bir eserdir.⁵⁵ Müellif eserin mukaddime kısmında telif sebebinin şu şekilde açıklar:

“Bir tezkere ola bu dâr-ı fenâda ki anun içinde envâ'ı fevâidler buluna agrılardan ve gözün elvân-ı muhtelif marazlarından kim insâna vâki' olur her birisinin esbâbını lâmetini ve ilâcını zikr eyleyem şöyle kim sâkimler sahîh olup niçe zulumât bahrinde gark olmuşları necât elile ümid yakasından dutup ziyâ sevâhiline yetüşdüre ol sebebden ümizüm vardır ki mekşûf ayıblarum mestûr ola nitekim eyitmişlerdür.”⁵⁶

Bu kısımdan anlaşıldığı üzere kendi de bir göz hekimi olan Mü'min bin Mukbil gözle ilgili hastalıkları, bunların belirtilerini ve ilaçlarını kapsayan bir kitabın ihtiyaç olduğunu fark etmiş, zorda kalmış insanlara faydalı olacağını ve kendisinin de ayıplarının affedilmesine vesile kılacağını düşündüğü kitabını telif etmiştir.

Hacı Paşa'nın Türkçe yazdığı diğer bir eseri de *Teshil*'dir. Hacı Paşa mukaddime kısmında telif sebebinin şu şekilde açıklamıştır:

“Diledüm ki tıbb ilminden bir muhtasar tasnif eyleyem sıhhat-ı hıfz eylemek tarîkasın ve şol marazlar kim vâkı olur sebeblerin ve alametlerin ve mu'alicelerin beyân eyleyem kaçan kim hâzik tabîb bulunmaya bu muhtasarla amel eyleyeler.”⁵⁷

Hacı Paşa sağlığı koruma ve hastalıkların sebepleri, belirtileri ve ilaçları hakkında pratik bir kitap yazmak istediğini belirtmiş ayrıca mahir bir hekimin olmadığı yerlerde kitabından istifade edilebileceğini de söylemiştir.

4. Dünyada Adının Anılmasını Sağlayacak Bir Yâdigâr Bırakma İsteği

Bazı müellifler öldükten sonra da isimlerinin hayır ve dua ile anılması istedikleri için eserlerini telif etmişlerdir.

İbn Şerîf'in Timurtaş oğlu Umur Bey [ö. 1461] için yazdığı *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* isimli bir eseri vardır.⁵⁸ İbn Şerîf eserinin mukaddime kısmında telif sebebinin şu şekilde açıklamıştır: “Bu kitâb ellerde ve dillerde meşhûr oldukca ben fakîr dillerde mezkûr olup hayır du'a ile anılın.”⁵⁹

Gençliğinden yaşlılığına değin tıp ilmiyle meşgul olmuş olan İbn Şerîf kadim ve tecrübeli üstatların Arapça ve Farsça birçok kitabını okumuş ve yazmış, topladığı bu kıymetli bilgileri derleyerek Müslümanların takdirine bırakmıştır. Kitabının herkesçe bilinip tanınması ile de kendisinin hayır ve dua ile anılma isteğine yer vermiştir.

5. Kitabın Türkçeye Çevrilmesi Gereği

Arapça ve Farsça yazılmış eserlerin bir büyüğün teşvikiyle Türkçeye tercüme edilmesi kadar mütercimler tarafından faydalı olduğu fark edilerek de dilimize kazandırılması söz konusu olmuştur.

55 Bayat, *Tıp Tarihi*, 287.

56 Şahin, *Mü'min bin Mukbil Miftâhu'n-nûr ve Hazâinü's-Sürûr*, 191.

57 Yıldırım, *Et-Teshil Fi'l-Tıbb*, 96.

58 Bayat, *Tıp Tarihi*, 288.

59 Sakin vd, *Tabîb İbn-i Şerîf Yâdigâr*, 399.

Tabî'atnâme, Tutmacı tarafından XIV. yüzyılda Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Tercüme edilmişinde Aydınoğlu Umur Bey'in etkisi vardır. Sebeb-i telif kısmında Tutmacı, bir bahar mevsiminde eline içinde her türlü bölümün yazılı olduğu güzel bir kitap geçtiğinden bahseder. Ancak bu kitap Farsça olduğundan sıradan insanların anlayamayacağını düşünür ve kitabı Farsçadan Türkçeye tercüme etmeye karar verir. Aşağıdaki bölüm eserini tercüme etmeye nasıl karar verdiğini anlattığı kısımdan alınmıştır:

*Sundum aldum elüme bir hoş kitâb
K'anda yazılmış-ıdı her türlü bâb*

*Bir risâle buldum anda muhtasar
Pârsice hoş düzilmiş muteber*

*Lik değme kişi fikr itmez-idi
Degmenün fehmi ana yitmez-idi*

*Biz anı Türki düzetdik uş tamâm
Tâ ki fehm eyleye cümle hâs u 'âm⁶⁰*

6. Hediye Etmek İçin

Müellif veya mütercimler için bir sultanın hâmi olarak görülüp yazılan eseri ona sunmaları da bir başka telif sebebini oluşturur.

Mehmed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin Sultan Çelebi Mehmed için yazdığı ve koruyucu hekimlikle ilgili olan eseri *Sultânîyye*'dir.⁶¹ Şîrvânî bu eserin mukaddimesinde yazma sebebini şu şekilde açıklamıştır:

“Anı hazret-i Keyvân-rifat, Enüşîrvân-ma‘delet, Süleymân-celâl Yûsuf-cemâl mâlikü'r-rikâbi'l-ümem, halifetu'llâhi fi'l-âlem hâvî bilâdü'llâhi hâfiz ü ibadü'llâhi nâsıru'd-dünyâ ve'd-dîn giyâsü'l-islâm ve'l-müslimîn melcâü'l-efâzilü fi'l-âlemîn Sultân bin Sultân Muhammed bin Murâd Hân eazza'llahu ensâra vesile ve tuhfe getürdüm ve bu kitâbı yazdum.”⁶²

Şîrvânî bu kısımda çeşitli övgüleri sıraladığı Sultan Çelebi Mehmed'e eserini hediye etmek amacıyla yazdığını anlatmıştır.

Türk edebiyatında yazılmış ilk manzum tıp kitabı olan Ahmedî'nin *Tervîhü'l-Ervâh*'i⁶³ 10.084 beyitten oluşur. Ahmedî, eserini telif etme sebebini şu şekilde açıklamıştır:

*“düzelim tıbda birkaç kavânin
ki ola tuhfe-yi şâh-ı selâtin”*

Tıbbâ dair konularda bir kitap yazdığını ifade eden Ahmedî, açıkça ismini zikretmese de eserini Süleyman Çelebi'ye hediye ettiğinden söz etmiştir.

60 Karasoy, *Tutmacı Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme*, 7-24.

61 Bayat, *Tıp Tarihi*, 286.

62 Kurban, *Şîrvani Mahmud Sultânîyye*, 2.

63 Özer, *Tervîhü'l-Ervâh*, 11.

7. Hâtiften Bir Ses Gelmesi

Yazılan bir eseri manevî bir dayanağa yaslamak müellif için eserin değerini artırmaya yarayan ve eserin önemine vurgu yapmayı sağlayan bir nedendir.

Osmanlı döneminde göz hastalıklarına dair Türkçe yazılmış en kapsamlı ve en önemli eser Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin yazdığı *Mürşid*'tir.⁶⁴ Eserin telif sebebi mukaddime kısmında şu şekilde açıklanmıştır:

“ve hem gördüm bunun gibi görklü, şerîf endâma ol hadd-ilen hastalıklar ugrar kim, kimincesinden Allâh'un yaradılmışlarının hiç birini göremez olur. Nitekim suda ve intişârda ve ittisâda ve butlân-ı basarda göz bakduğı nesnelere göremez olur. Ve kim nicesinden geregince göremez. Nitekim za f-ı basarda ve uyuzda ve sebelde ve zufrada göz bakduğı nesnelere geregince göremez olur. Ve hem ne kadar kim, göze ilac iden kehhâllere ugradum, kânun ve ka ide üzerine ilâc ider hiç bir kehhâle ugramadum. Ve hem göz bâbında itimâd idecek kitâb bulamadum kim, muhtâc Müslümanlar anı mütâlaa ideler ve andan göze ilâc ideler, ilâcları münâsib düşe. Bu sebebden geregince incinirdüm. Birkaç keret göz bâbında didüğüm gibi bir risâle yazmak istedüm, rûzigârun şiddeti ve alayıkı mâni oldu, yazamadum. Ve men bu tereddüdeyken âlem-i gaybdan men şikesteye eyle işâret olundu.”⁶⁵

Şîrvânî, Allah'ın birlemede ve gövdeyi sağlıklı kılmada gözün diğer hislerden daha faydalı ve iyi olduğunu ayrıca hem dine hem de dünyaya yarar olduğunu, gövdeyi kirden, pastan, kuyuya, ateşe, suya düşmekten bir gözcü gibi koruduğunu, geriye kalan zararlı şeylerden koruduğunu, bunun gibi yararlı bir organa hastalıkların uğradığını Allah'ın yarattığı şeyleri bu yüzden görmediğini, göz hastalıklarını kanun ve kurallarla tedavi eden bir kehhali bulamadığını, göz konusunda güvenilir bir kaynak da bulamadığından ilhâmî bir işaretle bu kitabı daha önce yazılmış önemli göz kitaplarındaki bilgileri ve kendi hocalarından edindiği bilgileri toplayarak Türkçe yazdığı şeklinde açıklamıştır.

8. Telif Sebebi Belirtilmeyenler

Bazı eserlerde müellif yahut mütercimler telif sebeplerini açıklamayabilirler. Açıkça belirtilmeyen telif sebepleri için eserin aydınlatılmasında başka bilgiler önemli rol oynar.

Batı dünyasında “Hally Abbas” ismiyle tanınan X. yüzyılın ünlü İranlı Müslüman fizikçi ve tıp alimi Ali bin Abbas el-Mecusi'nin (ö. 994) kendisini şöhrete kavuşturan en önemli eseri “*Kâmilü's-Sinâ'ati't-Tıbbiye*”dir. İlk on bölümü teorik, ikinci on bölümü uygulamalı tıptır. Mütercimi belli olmamakla birlikte Türkçeye çevrilen eser hakkında bilgiye vakıf kaydı aracılığıyla ulaşılmıştır. Temürtaş Oğlu Umur Bey adına 1453 (H. 857) yılında vakfedildiğine dair bir kayıt mevcuttur.⁶⁶ *Kâmilü's-Sinâ'at*'nın Türkçe tercümesi orijinal eserin “sağlık bilgisi ve hastalıkların tedavisiyle ilgili 2. kısmının 3. makalesinin 34. bölümü ile ülserler, çiçek ve

64 Necdet Okumuş, *Muhammed Bin Mahmûd Şîrvânî'nin (XV. yy) Göz Hastalıklarına Ait “Mürşid” Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks)*, (İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 17.

65 Bayat - Okumuş, *Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî Mürşid*, 98.

66 Çelik, *Terceme-i Kâmilü's-Sinâ'at*, 11-14.

kızamıkla ilgili 4. makalesinin 5. bölümünün bir parçasından oluşur.”⁶⁷ Sebeb-i telif kısmı bulunmayan eserin vakıf kaydındaki ithafından yola çıkarak Temürtaş Oğlu Umur Bey için Türkçeye tercüme edildiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Bugüne değin yapılan çalışmalarda edebiyat sahasının özellikle mesnevî alanında yazılmış ürünlerinin sebeb-i teliflerine sıklıkla değinilmiştir. Mürettep divanların dibâceleri, münşeâtlar, şehrengizler, Osmanlı kroniklerinin sebeb-i telifleri incelenen diğer örneklerdir. Tıp metinlerinin sebeb-i telifleri ise herhangi bir çalışmaya konu edilmemiştir. EAT döneminde yazılmış tıp eserleri incelendiğinde bir tanesi hariç hepsinin mukaddime kısmında telif sebebinin atlanmadan yazıldığı görülmüştür.

Çalışmada incelenen tıp metinlerinin sebeb-i telif kısımlarında mütercim veya müelliflerin eser meydana getirme sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir: toplumsal faydayı gözetmek, kendinden önce yazılanları yetersiz görmek, manevî bir işaretle eserini meydana getirmek, bir büyüğün teşvikiyle eserini yazmak, eserin Türkçeye çevrilmesi gerektiğini düşünmek, eserini hediye etmeyi istemek, adının anılmasını sağlamaktır. Ayrıca bu sebepler incelendiğinde toplumsal faydayı gözetme ve bir büyüğün teşvikiyle eserini oluşturmanın diğer sebeplere göre daha çok öne çıktığı tespit edilmiştir.

Bir büyüğün teşvikiyle eser meydana getirme ya da bir hâmiye eserini hediye etme anlayışı doğrultusunda yazılan eserlerde genellikle padişah, beyler ya da devlet adamları etkiliyken *Kemâliyye*'de eser bir din adamı olarak zikredilen Şeyh Kemâleddîn'in işareti doğrultusunda yazılıp onun adı verilmiş ve ona hediye edilmiştir. Din adamlarının da eser yazımını teşvik etmede bu, dikkat çekici bir örnektir.

İncelenen eserlerden yalnız 4 tanesinde bir hâminin adının geçmemesi; diğer 13 eserin tamamında beylerin ya da padişahların etkili olması Anadolu'da bilimin gelişme ve ilerlemesinde devlet adamlarının rolünü gösterir. Hekimler, devlet adamlarının bir kısmına eserlerini ithaf ederek bir kısmının da teşvikini alarak metinlerini meydana getirmişlerdir. Anadolu'da bilimsel faaliyetlerin gelişmesinde yönetici tabakada bulunan kişilerin hekimleri yönlendirmesi, önemli buldukları eserleri tercüme ettirmesi ya da eser yazmaya teşvik ettirmesi genelde bilim özelde tıp tarihinin gelişmesinde rol oynamıştır.

Yazılan eserler dikkatle incelendiğinde bu dönemde belirli isimlerin daha etkin olduğu anlaşılmıştır. Örneğin, Aydınöğlu Umur Bey, Mübarizü'd-devle ve 'd-din gibi kişilerin birden fazla eserin yazımında ya da tercüme edilmesinde rolü olduğu görülür. İsmi geçen devlet adamları ilme verdikleri önemle ve ilim insanlarına verdikleri değerle anılmışlardır ki birden fazla eserin oluşumunda etkili olmuşlardır. II. Murad'a ve onun vezirlerinden Umur Bey'e sunulan eserlere bakıldığında ise padişahın ve devlet adamlarının ilim adamlarını himaye ettiği ve ilmin gelişmesine katkı sağladığı görülür.

67 Bayat, *Tıp Tarihi*, 284-285.

Bazı beyler yalnız eser yazımını teşvik etmemiş aynı zamanda eserin yazım şekline de müdahale etmiştir Mübarizü’-d-devle ve’-d-din’in *Hulâsa* ’yı yazarken Hekim Bereket’e eserini cetvelle yazmasını tavsiye etmesi böylece daha anlaşılır olacağı konusunda yol göstermesi Hekim Bereket’in de bu doğrultuda eserini oluşturması önemlidir.

Eserlerin tercüme edilmesinde ya da telif edilmesinde devlet adamlarının *işaret et-kullanımıyla* müellif veya mütercimlere yol gösterdikleri anlaşılmıştır. Bu ifade bir hâminin etkisi altında yazılan bütün eserlerde karşımıza çıkar.

Padişah, beyler ya da devlet adamlarının önemli buldukları eserleri tercüme ettirmeye çalışmaları Anadolu’da Türkçenin bilim dili haline getirilmesinde büyük rol oynamış; hekimlerin eserlerini Türkçe telif etmeleri sonucunda ise Türkçe tıp terimleri üretilmiştir.

EAT döneminde yazılmış tıp eserlerinin telif sebepleri incelendiğinde hâmilinin önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu alanda yapılacak çalışmalarla tıp tarihinin gelişimine katkı sağlayan devlet adamlarının rolü, tıp alanındaki gelişmelerin nasıl olduğu ve tıp dilinin Türkçeleştirilme evreleri daha iyi ortaya konacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aciduman, Ahmet. “Şair ve Hekim Ahmedî’nin Tervihü’l-Ervâh adlı manzum eserinde “geriatri” üzerine bir bölüm”. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 2016, 69(2), 69-74.
- Akkuş, Mehmet. “İmam Birgivi’nin Eserlerini Telif Sebebi”. *Balikesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, Balikesir 2009, III/348-357.
- Ayan, Gönül. “Anadolu Sahasında Yazılan Bazı ‘Yusuf u Züleyha’ Mesnevilerinde Sebeb-i Telifler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 (Spring 2009), 227-272.
- Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde: Misalli Büyük Türkçe Sözlük (O-Z)*. (İstanbul: Kubbealti Neşriyatı, 2006).
- Azamat, Nihat. *II. Murad Devri Kültür Hayatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1996.
- Bayat, Ali Haydar- Okumuş, Necdet. *Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî Mürşid [Göz Hastalıkları]*. (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004).
- Bayat, Ali Haydar. *Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdâni Kitâbu’l-Müntehab fi’l-Tıbb (823/1420) İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2005.
- Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2016.
- Bayram, Mikail. “Anadolu’da Te’lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi”. *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 95-100. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1996.

- Bilkan, Ali Fuat. *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Canpolat, Mustafa-Önler, Zafer. *İshâk Bin Murâd Edviye-i Müfred*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Çağran, Önder. *Ahmed-i Dâ'i Tıbb-ı Nebevi İmla-Fonetik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin-İndeks ve Sözlük*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1992.
- Çelik, Anıl. *Terceme-i Kâmilü's-Sinâ'a (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demir Öztürk, Nuray. "Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin 'İlyâsiyye' İsimli Tıp Eserinin İncelenmesi". *İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı II*. 598-625. Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Mart-Nisan 2019.
- Demir, Aydın. *Hekim Bereket Hulasa (1.-50. sayfalar) İnceleme- Metin-Sözlük*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Doğuer, Binnur Erdağ. *Hekim Bereket Hulâşa Metin-Sözlük*. Ankara: Ürün Yayınları, 2013.
- Doğuer, Binnur Erdağ. *Hekim Bereket Tuḥfe-i Mübâriẓi Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Durmuş, Tuba İşınsu. "'Mısır-ı Hünerde Kendüyi Satmak Gerek Kişi': Tezkire Önsözleri, Divan Dibaceleri ve Sebeb-i Teliflerde Sanatçı Kendisini Nasıl 'Satar'?" *Bilig*, 57 (Bahar 2011), 65-81.
- Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. çev: Ali Benli-M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. Arapçadan Tercüme: Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Haksever, H. İbrahim. "Münşeat Mecmualarında 'Sebeb-i Telif'". *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, (1999), 73-86.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin-Şeşen, Ramazan-Bekar, M. Serdar-Gündüz, Gülcan-Bulut, Veysel. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi History of the Literature of Medical Sciences during the Ottoman Period*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008.
- Karasoş, Yakup. *Tutmacı Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme*. Konya: Palet Yayınları, 2009.
- Koman, Mahmud Mes'ud. "Tuḥfe-i Mübâriẓi", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, 18/3 (İstanbul 1955), 689-719.
- Kuran, Şeyma Büyükkavas, "Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 1/32 (Fall 2006), 172-201.
- Kurban, Ferhat. *Şîrvani Mahmud Sultâniye (Giriş-Metin-Sözlük)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Kütük, Rıfat- Turan, Lokman. "Mesnevîlerin sebeb-i te'lif ve hâtıme bölümlerini Türk edebiyatı tarihi kaynağı olarak okumak". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI, Mesnevî: Hikâyenin Şiiri*, (Haz: Hatice Aynur), İstanbul: Turkuaz Yay., 2011, 221-240.
- Okumuş, Necdet. *Muhammed Bin Mahmûd Şîrvânî'nin (XV. yy) Göz Hastalıklarına Ait "Mürşid" Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Önler, Zafer. *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa II Sözlük*. İstanbul: Simurg, 1999.
- Özcan, Abdulkadir. "Osmanlı Kroniklerinde "Sebeb-i Telif"ler Üzerine". *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 71 (2020): 145-159.
- Özer, Osman. *Tervîḫü'l-Ervâḫ I/A Giriş-İnceleme-Metin*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

- Sakin, Orhan vd. *Tabîb İbn-i Şerîf Yâdigâr 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*. İstanbul: Geleneksel Tıp Derneği, 2017.
- Şahin, Mehmet Ünal. *Mü'min bin Mukbil Miftâhü'n-nûr ve Hzâinü's-Sürûr (Dil Özellikleri- Metin-Söz Dizini)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Tekindağ, Şehabeddin. "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I.". *Türkiyat Mecmuası*, C. XVI, (İstanbul 1971), 133-162.
- Ünver, A. Süheyl. *Tib Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Witteck, Paul. *Menteşe Beyliği: 13-15 inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*. çev. O. Ş. Gökyay. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- Yazar, Sadık. "Cezâyir Milli Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmaların Kataloğu = The Catalogue of the Turkish Manuscripts in the National Library of Algeria". *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi [Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı]*, C. IV(2018), 274-335.
- Yelten, Muhammet. *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Onur. *Et-Teshil Fi't-Tıbb (Kitâb-ı Teshîli'l-Mevlanâ Şemseddin) (İnceleme-Metin-Dizin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yıldız, Yasemin. *Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr (Giriş-İnceleme-Metin Dizin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

